

ԶԼՄ-ՆԵՐԻ ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԻ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ-ՌԻՄ

Ժողովրդավարական հասարակությունում անկախ լրատվամիջոցների դերը չափազանց մեծ է և կարևոր: ԶԼՄ-ների գործունեության սկզբունքները, տեղեկատվություն ստանալու և տարարծելու ազատությունը ժողովրդավարության հիմքն են և հադես են գալիս որպես ժողովրդավարական կառույցների հաղորդակցային համակարգի անբաժան մաս: Մեծ է ԶԼՄ-ների դերը հատկապես քաղաքացիական հասարակության, անհատի սոցիալական ինքնադրսևորման, հասարակական գիտակցության և աշխարհայացքի ձևավորման գործում: Միևնույն ժամանակ, ԶԼՄ-ները լինելով հասարակության հաղորդակցային համակարգի անբաժան մասը, հանրությանը հետաքրքրող իրադարձությունների և հուզող խնդիրների, հասարակությունում տեղի ունեցող գործընթացների, զարգացումների, փոփոխությունների, պետական իշխանության մարմինների գործունեության, պաշտոնատար անձանց գործողությունների և վարքագծի վերաբերյալ հասարակությանը կամ նրա մի մասին ամբողջական տեղեկատվություն տրամադրող սուբյեկտներ են: Դրանից բացի՝ ԶԼՄ-ները հասարակության և պետության միջև հանդես են գալիս յուրօրինակ «միջնորդի» դերում, որոնք սոցիալական, տնտեսական, քաղաքական և հասարակական կյանքի մյուս ոլորտներում գործառում են հասարակական և պետական ինստիտուտների հետ և այդպիսով իրականացնում որոշակի հսկողություն հասարակությունում տեղի ունեցող գործընթացների,

պետական կառույցների և տեղական ինքնակառավարման մարմինների գործունեության և նրանց կողմից ընդունվող իրավական ակտերի և որոշումների նկատմամբ:

Հանգուցային բառեր և արտահայտություններ՝ ԶԼՄ-ների անկախություն, ԶԼՄ-ների սահմանադրաիրավական երաշխիքներ, խոսքի ազատություն, ԶԼՄ-ների ազատության սահմանափակումներ, սահմանադրական սահմանափակումներ, գրաքննության արգելք:

ԶԼՄ-ների անկախության երաշխիքները, ինչպես ԶԼՄ-ների և պետության հետ փոխհարաբերությունները, կանոնակարգվում են միջազգային նորմերով և պետությունների ներպետական օրենսդրությամբ, որոնցով երաշխավորում է մի կողմից՝ ԶԼՄ-ների անկախությունը, մյուս կողմից՝ պաշտպանվում այնպիսի արժեքներ, ինչպիսիք են՝ խոսքի իրավունքը, տեղեկատվություն ստանալու իրավունքը, կարծիքները և համոզմունքներն ազատ արտահայտելու ազատությունը, ինչպես նաև բազմակարծությունը, ԶԼՄ-ների հասարակական վերահսկողությունը, պատասխանատվությունը և այլ հիմնարար արժեքներ: Այսպիսով՝ ԶԼՄ-ների ազատության բովանդակության հիմքում որպես ղեկավար սկզբունք ընկած է այն հիմնարար դրույթը, համաձայն որի՝ առանց ԶԼՄ-ների ազատության և բազմակարծության լիիրավ ժողովրդավարության հնարավոր չէ հասնել: ԶԼՄ-ների ազատությունը և անկախությունը ցանկացած ժողովրդավարական հա-

սարակության բնականոն գործունեության անհրաժեշտ նախապայմանն է¹:

Ամենաընդհանուր իմաստով ՋԼՄ-ների անկախության երաշխիքները հանդիսանում են ժողովրդավարական պետության և քաղաքացիական հասարակության կայացման հիմնարար գաղափար, սկզբունք, ժողովրդավարական արժեքների պաշտպանության, այդ թվում նաև մարդու հիմնարար իրավունքների և ազատությունների ապահովման անհրաժեշտ միջոցներ: Այդ մասին են վկայում մի շարք միջազգային փաստաթղթեր,² որոնցում խոսքի իրավունքի ազատության, կարծիքների և տեղեկատվության ազատության երաշխիքների հիմքում դրված են ժողովրդավարական սկզբունքները և գաղափարները: Այդ մասին են վկայում նաև միջազգային մի շարք կազմակերպությունների և նրանց մարմինների կողմից իրականացվող իրավաստեղծ և իրավակիրառ գործունեությունը: Մասնավորապես, Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանը (այսուհետ՝ ՄԻԵԴ) բազմիցս հաստատել է, որ ՋԼՄ-ների ազատությունը պահանջում է առանձնակի ուշադրություն և պաշտպանություն, որպեսզի վերջիններս կարողանան ապահովել իրենց վերապահված հասարակական պաշտպանի կարևոր դերակատարությունը և հանրային հետաքրքրություն ներկայացնող տեղե-

կատվության տարածումը³: Մեկ այլ միջազգային մարմին՝ ՄԱԿ-ի կարծիքներն ազատ արտահայտելու հարցերով հատուկ հանձնաժողովը, անդրադարձել է ՋԼՄ-ների միջոցով տեղեկատվության տարածման և իրադարձությունների լուսաբանման երաշխիքների կարևորությանը, որպիսիք են՝ գրաքննության արգելքը, ՋԼՄ-ների ազատ և անխոչընդոտ գործունեությունը, ՋԼՄ-ների գործունեությանը միջամտելու անթույլատրելիությունը, լրագրողների անձնական անձեռնմխելիությունը և բռնություններից պաշտպանությունը, տեղեկատվության անարգել հասանելիությունը, գաղափարների և կարծիքների բազմազանությունը և այլն:

Վերոշարադրյալը թույլ է տալիս եզրակացնելու, որ ժողովրդավարական պետություններում ՋԼՄ-ների անկախության համար անհրաժեշտ են հետևյալ պայմանները՝

Առաջին՝ ՋԼՄ-ների անկախության ապահովումը հնարավոր չէ առանց համապատասխան իրավական երաշխիքների առկայության, որոնք պետք է ամրագրված լինեն ժողովրդավարական տիպի բոլոր պետությունների սահմանադրություններում: Միևնույն ժամանակ, լրատվամիջոցների անկախության երաշխիքների սահմանադրական ամրագրումից չպետք է տուժեն քաղաքացիների այլ հիմնարար իրավունքներն ու ազատությունները, որոնք կարող են առնչվել այլոց իրավունքներին ու ազատություններին, ուստի սահմանադրական երաշխիքները, որպես այդպիսին, չեն կարող լինել անսահմանափակ, այլ ըստ անհրաժեշտության, դրանք պետք է հակակշռեն այլ անձանց իրավունքները և օրինական շահերը, պետության և հասարակության հետաքրքրությունները: Հետևաբար, երաշխիքների ամրագրումից բացի, անհրաժեշտ է, որ-

1 St' u Возчиков В. А.. Медиакультура, телевидение и право на информацию. Философия права. Ростов на Дону. 2005. N 3 С. 68-74.

2 St' u Մարդու իրավունքների Համընդհանուր Հռչակագիրը 1948 թ, հոդված 19: Մարդու հիմնարար իրավունքների և ազատությունների մասին Եվրոպական կոնվենցիան 1950թ. հոդված 10: Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիրը 1966 թ. հոդված 19: Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների Կոմիտեի 1982 թ.(70-րդ նստաշրջանում ընդունված) Տեղեկատվության և կարծիքի ազատ արտահայտման մասին հռչակագիրը և այլն:

3 St' u ՏՄ.: Законы о печати. Журнал Inter – Nations. 10. 04. 2003. с. 111.

պեսզի օրենքով սահմանված լինեն այնպիսի երաշխիքներ, որպիսիք են խոսքի չարաշահումները կանխարգելող ողջամիտ սահմանափակումները և արգելքները, և որոնց ուժով իրավասու մարմինների համար առաջանում են օրենքով սահմանված պարտավորություններ և պատասխանատվություն:

Երկրորդ՝ ժողովրդավարական ԶԼՄ-ների երաշխիքների արդյունավետությունը կախված է պետության տեղեկատվական-հաղորդակցական համակարգում գործուն և իրական մեխանիզմներից, որոնք ուղղված են ԶԼՄ-ների ոլորտի գործունեության ազատությանն ու անկախությանը: Այսպես՝ ԶԼՄ-ների անկախության երաշխիքների նորմեր առկա են մի շարք ժողովրդավարական պետությունների, մասնավորապես՝ ԱՄՆ, Ավստրիայի, Գերմանիայի, Ֆրանսիայի, Նիդերլանդների, Նորվեգիայի, Ռուսաստանի, Ուկրաինայի, Մոլդովայի, Վրաստանի սահմանադրություններում, նաև Մեծ Բրիտանիայի և Ավտրալիայի չգրված սահմանադրություններում: Ֆինլանդիայում և Ավստրիայում հաստատված են և գործում են ԶԼՄ-ների ազատության ապահովման արդյունավետ մեխանիզմներ, որոնք, ուղղված են պետական մարմիններից լրատվամիջոցների ազատությանն ու անկախությանը: Այսպես՝ Ֆինլանդիայի «Զանգվածային լրատվամիջոցներով արտահայտվելու ազատության մասին» օրենքում (1 հունվարի, 2004 թ.) սահմանված է, որ պետական մարմնի միջամտությունը, որպես այդպիսին, ԶԼՄ-ների գործունեության մեջ կարող է իրավաչափ լինել միայն այն դեպքում, երբ այն ամբողջ ծավալով անհրաժեշտ է և հանգամանորեն հաշվի է առնում արտահայտվելու ազատության կարևորությունը ժողովրդավարական հասարակությունում¹, ինչն ըստ էության համապա-

տասխանում և բխում է Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի պահանջներից:

Երրորդ՝ թեև ԶԼՄ-ների ազատությանը ժողովրդավարական պետության տեղեկատվական հասարակության անհրաժեշտ և պարտադիր բաղադրատարրն է, այդուհանդերձ, հենց այդ ազատությունն է, որպես ամենախոցելին, պահանջում առանձնակի պաշտպանություն և իրավական կարգավորում, հատկապես, երբ խնդիրն առնչվում է պետական իշխանության մարմինների ոչ իրավաչափ միջամտությանը: Շատ կարևոր է, որպեսզի իշխանական մարմիններից լրատվամիջոցների անկախությունը չհանգեցնի վերջիններիս ազատության սոցիալական նշանակության և իմաստի աղավաղմանը, որպիսիք են որոշ դեպքերում՝ անվանարկումը (դիֆամացիա), զրպարտությունը, վիրավորանքը, ազգային, կրոնական և ռասայական անհանդուրժողականությունը և այլն: Որոշ պետությունների սահմանադրությունները, (ՌԴ, Ուկրաինա, Մոլդովա, Ղազախստան և այլն) ԶԼՄ-ների անկախության և ազատության ապահովման երաշխիքների ամրագրումից բացի սահմանում են արգելող կամ սահմանափակող բնույթի երաշխիքներ, որոնցով, մասնավորապես արգելվում է սոցիալական, ռասայական, կրոնական կամ ազգային հողի վրա թշնամանք կամ ատելություն սերմանող քարոզչությունը²: Նման արգելք պարունակող նորմը, ըստ էության, որոշակիորեն նպաստում է ԶԼՄ-երի արտահայտվելու ազատության և զանգվածային տեղեկատվության ազատության սահմանների կարգավորմանը:

ԶԼՄ-ների անկախության երաշխիք-

дан. – Режим доступа: <http://www.finex.fi/english/laws/index.php>.

2 Տե՛ս ՌԴ Սահմանադրություն, 1993 թ., հոդված 29, կետ 2:

1 Տե՛ս Finlex , Электронный ресурс, – Электрон.

ները սահմանված են նաև Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրությամբ, սակայն խոսքի իրավունքի ազատությունը մինչև սահմանադրությամբ ամրագրվելը առաջին անգամ արտացոլվել էր 1991 թ. ՀՀ Անկախության հռչակագրում: Հռչակագրի 9-րդ կետով, մասնավորապես սահմանված է, որ Հայաստանի Հանրապետությունն իր տարածքում ապահովում է յուրաքանչյուրի «խոսքի, մամուլի, խղճի ազատությունը»¹: Ուշագրավ է, որ ԶԼՄ-ների գործունեության ազատությունը, որպես անկախության երաշխիք, սահմանադրորեն ամրագրվեց միայն 2005 թ.² ՀՀ սահմանադրությունում տեղի ունեցած բարեփոխումների արդյունքում հետևյալ ձևակերպմամբ. «լրատվամիջոցների և տեղեկատվական այլ միջոցների ազատությունը երաշխավորվում է³»: Ներկայումս ՀՀ սահմանադրությամբ ամրագրված ԶԼՄ-ների երաշխիքների շարքում առաջնայինն է խոսքի (արտահայտվելու) ազատությունը, որը, բացի անհատի խոսքի իրավունքից երաշխավորում է հաղորդակցային ոլորտի զանգվածային տեղեկատվության ազատությունը, մամուլի և մյուս լրատվամիջոցների ազատությունը:

Այս առումով՝ անհրաժեշտ ենք համարում առավել հանգամանորեն անդրադառնալ ԶԼՄ-ների կարևորագույն երաշխիքի՝ խոսքի ազատության իրավունքի սահմանադրաիրավական նորմի բովանդակությանը:

Խոսքի ազատությունը ամրագրված է ՀՀ Սահմանադրության 27.1 հոդվածում, և սահմանում է յուրաքանչյուր անձի ազատ արտահայտվելու իրավունքը: Միևնույն ժամանակ այն հանդես է գալիս որպես արտահայտվելու ազատության բոլոր ձևերի պաշտպա-

նություն, այդ թվում՝ խոսքի ազատության, կարծիքի և տեղեկատվության ազատության պաշտպանության երաշխիք: Այս նորմում խտացված են արտահայտվելու իրավունքի սահմանադրական բոլոր ազատությունները՝ խոսքի, կարծիքի, համոզմունքի, տեղեկատվության, զանգվածային տեղեկատվության և այլն, որոնք գտնվում են միասնության և սերտ փոխկապվածության մեջ, ունեն հավասարաչափ մեծ նշանակություն և չեն կարող կիրառվել առանց հաշվի առնելու նրանց միջև համակարգային կապը³: Մյուս կողմից՝ ԶԼՄ-ների անկախության սահմանադրական երաշխիքների շարքին են դասվում նաև գաղափարախոսական բազմակարծությունը, կարծիքների բազմազանությունը, սեփական համոզմունքներ ունենալու, մտքի, խղճի և կրոնի ազատությունը⁴՝ որպես ընդհանուր ուղղվածության բնույթի երաշխիքներ:

Ինչպես խոսքի ազատությունը, այնպես էլ մամուլի և մյուս լրատվամիջոցների ազատությունը⁵ նույնպես իր արտահայտությունն է գտել ՀՀ սահմանադրությունում՝ 2005 թ. սահմանադրական բարեփոխումների արդյունքում, որով երաշխավորվեցին տեղեկատվական, կրթական, մշակութային և ժամանցային բնույթի հաղորդումների բազմազանությունն ապահովող անկախ հանրային լրատվամիջոցների առկայությունը և գործունեությունը⁶: Հոդվածի բովանդակությունից երևում է, որ սահմանադրական այս երաշխիքի հիմքում ընկած է պետության կամ իրավասու պետական մարմնի համապատասխան պարտավորությունը՝ ստեղծել անկախ մարմին՝ հանրային հետաքրքրություն ներկայացնող տեղեկատվության

1 Տե՛ս ՀՀ Անկախության հռչակագիր, 1991 թ. կետ 9:

2 Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրություն. 1995թ. հոդված 27 կետ 3:

3 Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրության մեկնաբանություններ: 2010 թ. էջ 304:

4 Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրություն հոդվածներ 7, 26, 27:

5 Տե՛ս ՀՀ սահմանադրություն հոդված. 27:

6 Տե՛ս ՀՀ սահմանադրություն, հոդված 27. 4:

ապահովման նպատակով, և որի կողմնորոշվածությունն այսուհետև ուղղված կլինի ոչ թե մասնավոր, այլ հանրային շահերի լուսաբանմանը: Դրանով հանդերձ, պետությունը նման պարտավորություն ստանձնելով, միևնույն ժամանակ պարտավորվում է չմիջամտել հետագայում այդ մարմնի գործունեությանը, ինչը հանդիսանում է և արդյունավետ երաշխիք, և պոզիտիվ պարտավորություն՝ ԶԼՄ-ների անկախությունն ապահովելու համար: Այս առումով ՀՀ սահմանադրական դատարանը դեռևս 2001 թ. հունվարի 11-ի ՍԴՈ-278 որոշմամբ (մինչև սահմանադրական բարեփոխումները) արտահայտել է հետևյալ իրավական դիրքորոշումը, որում, մասնավորապես, նշվում էր, որ միջազգային մի շարք կարևոր փաստաթղթեր (ՄԻԵԿ-ը, Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը, Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին դաշնագիրը և այլն), «որոնցում ամրագրված են յուրաքանչյուրի՝ ազատորեն արտահայտվելու, այդ թվում սեփական կարծիք ունենալու, տեղեկություններ և գաղափարներ ստանալու և տարածելու ազատությունները, դրանց իրականացման կարևոր երաշխիք են դիտում պետական մարմինների միջամտության բացառումը»¹: Այս գաղափարն իր հետագա զարգացումն ու կոնկրետացումն է գտել սահմանադրական մեկ այլ դրույթում, համաձայն որի՝ «Հեռարձակվող լրատվամիջոցների ազատության, անկախության և բազմազանության ապահովման նպատակներից ելնելով՝ օրենքով ստեղծվում է անկախ պետական մարմին...»², ինչի վերաբերյալ Սահմանադրական դատարանը նույնպես կայացրել է որոշում (2007 թ. փետրվարի 16-ին ՍԴՈ-678 որոշումը): Համաձայն այդ որոշման՝

ԶԼՄ-ներն իրենց գործառնություններն իրականացնելիս, մասնավորապես՝ հեռուստահաղորդումների և ծրագրերի պատրաստման, կազմման և թողարկման, այդ հաղորդումների ուղղվածությունը որոշելու հարցերում միանգամայն ինքնուրույն են և օժտված են գործելակերպի ազատությամբ, ինչպես նաև ազատ են որևէ պետական մարմնի ազդեցությունից կամ միջամտությունից: Նշված սահմանադրաիրավական երաշխիքը, կարծում ենք, համահունչ է և բխում է Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների Կոմիտեի՝ Հանրային հեռարձակման անկախության երաշխիքների վերաբերյալ թիվ R (96) հանձնարարականից, որում ուղղակիորեն կոչ է արվում եվանդան պետություններին երաշխավորել հանրային ռադիոհեռարձակումների անկախությունը՝ ապահովելով խմբագրական, ծրագրային և կառուցակարգային ինքնուրույնությունը³: Միևնույն ժամանակ, պետք է նշել, որ այս ամենը չի խոչընդոտում տեղեկատվական-հաղորդակցային ոլորտում լիցենզավորման համակարգի կիրառումը⁴, ինչպես նաև հասարակության և պետության օրինական շահերից ելնելով օրենքով նախատեսված սահմանափակումների և արգելքների սահմանումը⁵:

Այսպիսով՝ ՀՀ սահմանադրությամբ ամրագրված լրատվամիջոցների անկախության հիմնական երաշխիքներն են՝ խոսքի ազատությունը, մտքի և կարծիքների ազատությունը, համոզմունքների ազատությունը, զանգվածային տեղեկատվության ազատությունը, լրատվամիջոցների գործունեության ազատությունը, ԶԼՄ-ների անկախությունը պետական մարմնի ոչ իրավա-

1 Տե՛ս ՀՀ սահմանադրական դատարանի 2001 թ. հունվարի 11-ի ՍԴՈ-278 որոշումը:

2 Տե՛ս ՀՀ սահմանադրություն, հոդված 83.2:

3 Տե՛ս Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների Կոմիտեի՝ Հանրային հեռարձակման անկախության երաշխիքների վերաբերյալ թիվ R (96) հանձնարարականը, 1996 թ. սեպտեմբերի 11:

4 Տե՛ս ՀՀ օրենքը Զանգվածային լրատվության մասին, 13.12.2003 թ. հոդված 4 կետ 2:

5 Տե՛ս ՀՀ օրենքը Զանգվածային լրատվության մասին, 13.12.2003 թ. հոդված 7:

չափ միջամտությունից, օրենքի հիման վրա անկախ պետական մարմնի ստեղծումը, բազմակարծությունը: Մինևույն ժամանակ ՀՀ սահմանադրությամբ սահմանված են որոշակի սահմանափակումներ և արգելքներ, որոնք մասնավորապես ուղղված են լրատվամիջոցների տեղեկատվություն տարածելու ազատությանը, իրադարձությունները լուսաբանելու ազատությանը, սակայն պայմանով, եթե դա «անհրաժեշտ է ժողովրդավարական հասարակությունում պետական անվտանգության, հասարակական կարգի պահպանման, հանցագործությունների կանխման, հանրության առողջության ու բարոյականության, այլոց սահմանադրական իրավունքների և ազատությունների, պատվի և բարի համբավի պաշտպանության համար»¹:

ՀՀ սահմանադրաիրավական նորմերի շրջանակներից, սակայն, դուրս է մնացել գրաքննության արգելքը, որը ՁԼՄ-ների անկախության համար, կարելի է ասել, ամենասկզբունքային նշանակություն ունեցող երաշխիքն է: ՀՀ Սահմանադրության 27 հոդվածի 3 մասով երաշխավորված լրատվամիջոցների ազատության բովանդակության հիմքում ընկած է ՁԼՄ-ների ազատությունը գրաքննությունից և անկախությունը կառավարությունից: *Այս առումով գրաքննության արգելքը սահմանափակող, արգելող բնույթի երաշխիք է:* Սակայն գրաքննությունն արգելող նորմը ուղղակիորեն նախատեսված չէ ՀՀ Սահմանադրությամբ՝ ի տարբերություն ժողորդավարական գալի թվով պետությունների, որտեղ խոսքի իրավունքը և գրաքննության արգելքը սահմանադրորեն ամրագրված երաշխիքներ են: Գրաքննության արգելմամբ, որպես կանոն, սահմանափակվում են գաղափարները, կարծիքները, տեղեկատվություն ստանալու և տարա-

ծելու ազատությունը, վերահսկվում են տեղեկատվական հոսքերը, նյութերը և հաղորդագրությունները: Ինչևիցե, թեև գրաքննության արգելումը սահմանված է ՀՀ գործող ՁԼՄ-ների մասին օրենքով², կարծում ենք, առավել նպատակահարմար կլիներ վերջինիս սահմանադրական ամրագրումը՝ որպես ելակետային և հիմնարար նշանակություն ունեցող դրույթի: Այս առումով, տեղին է որոշ հեղինակների կարծիքն այն մասին, որ «զանգվածային տեղեկատվության երաշխիքը՝ գրաքննության արգելքն է»³:

ՁԼՄ-ների անկախության երաշխիքների համակարգում առանձնահատուկ տեղ են զբաղեցնում ՁԼՄ-ների ազատությունը և խոսքի իրավունքը: Նախ և առաջ «ՁԼՄ-ների ազատությունը» և «ՁԼՄ-ների անկախությունը» իրավական կատեգորիաներ են, որոնք ունեն որոշակի ընդհանրություններ և տարբերություններ:

Ընդհանուր առմամբ, ՁԼՄ-ների ազատությունը՝ որպես սահմանադրաիրավական կատեգորիա, մեկնաբանվում է ինչպես լայն, այնպես էլ նեղ իմաստով: Լայն իմաստով՝ ՁԼՄ-ների ազատությունն իրենից ներկայացնում է ընդհանուր իրավական ռեժիմ, նեղ իմաստով՝ ՁԼՄ-ների ազատությունը դիտարկվում է որպես սահմանադրաիրավական երաշխիք (կամ սկզբունք):

ՁԼՄ-ների ազատության հասկացության առավել լայն մեկնաբանությունը տրված է Վ.Մակլակովի և Բ. Ստրաշունի աշխատություններում, համաձայն որի՝ ՁԼՄ-ների ազատությունը իրավունքների և ազատությունների ամբողջական համակարգ է, որն իր մեջ ընդգրկում է խոսքի ազատությունը, կարծիքի արտահայտման ազատությունը, մամուլի և մյուս լրատվամիջոցների

2 Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության օրենքը Հանգվածային լրատվության մասին. 2003 թ. Հոդված 4 կետ 3:

3 Տե՛ս Шестопал Е. Б. «Новые тенденции восприятия в России». Москва. 2005 г. С 37.

1 Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրություն, հոդված 43:

ազատությունը, տեղեկություններ տարածելու ազատությունը¹: «ԶԼՄ-ների ազատության» նման մեկնաբանությունից հետևում է, որ, առաջին՝ ԶԼՄ-ների ազատությունը այնպիսի իրավական ռեժիմ է, որն իրենից ներկայացնում է սուբյեկտիվ իրավունքների, պոզիտիվ պարտավորությունների (որոշ դեպքերում նաև նեգատիվ) սահմանափակումների, սահմանների, արգելքների ամբողջություն: Երկրորդ՝ ԶԼՄ-ների ազատության իրավունքների և պարտավորությունների բովանդակության հիմքում ընկած են ԶԼՄ-ների անկախության հետևյալ երաշխիքները (ԶԼՄ-ների ազատության իրավագործությունները). խոսքի (արտահայտվելու) ազատությունը, մամուլի և մյուս լրատվամիջոցների ազատությունը, լրատվամիջոցի գործունեության ազատությունը, ԶԼՄ-ների բազմակարծությունը, ԶԼՄ-ների տեղեկատվություն ստանալու և տարածելու ազատությունը, տեղեկատվական այլ միջոցների ազատությունը, ԶԼՄ-ների ինքնակարգավորումը, լրագրողների ֆիզիկական անձեռնմխելիությունը, ԶԼՄ-ների խմբագրական ինքնուրույնությունը և այլն:

Երրորդ՝ կարևոր է իրավունքների և պարտականությունների փոխհարաբերակցությունը և փոխպայմանավորվածությունը: Սուբյեկտիվ իրավունքների իրականացումը հաճախ պայմանավորված է համապատասխան լիազորություններով օժտված անձանց պոզիտիվ պարտավորությունների կատարմամբ. (պետական մարմնի կամ պաշտոնատար անձի կողմից անհատի դիմումի կամ հարցման հիման վրա տեղեկատվության տրամադրումը, պետական մարմինների կողմից բնակչությանն իրազեկելու պարտավորությունը և այլն): Իսկապահովումն այս ամենի, օտարերկրյա

պետությունների օրենսդրություններում ակտիվորեն զարգանում և կիրառվում են տեղեկատվության մատչելիությունն ապահովող և տեղեկատվության տրամադրման կարգը սահմանող իրավադրույթները: Մասնավորապես լայնորեն տարածված է առավելագույն հրապարակայնության սկզբունքը, որը միևնույն ժամանակ տեղեկատվության ազատության երաշխիք է և դրսևորվում է պետական մարմինների կողմից հանրությանը տեղեկություններ տրամադրելու պարտավորությամբ²:

Ցավոք, այսօր ՀՀ-ում ակտիվ հրապարակայնության սկզբունքը դեռևս բավարար չափով արտացոլված չէ պետական իշխանության մարմինների գործողություններում:

Չորրորդ՝ ԶԼՄ-ների ազատությունը, որպես իրավունքների և երաշխիքների ամբողջություն, իրացվում է համապատասխան գործառույթների և իրավագործությունների միջոցով, որոնցով սահմանվում է լրատվամիջոցների գործունեության ազատության սահմանները և հնարավորությունները: Այդ ազատությունը ներառում է զանգվածային տեղեկատվություն փնտրելու, հավաքելու, ստանալու, արտադրելու, տարածելու ազատությունը, որոնց միջոցով արտադրվում և թողարկվում են նյութեր, նորություններ, ինչպես նաև հրապարակվում և տարածվում օրենքով չարգելված ցանկացած բնույթի տեղեկատվություն:

ԶԼՄ-ների ազատությանն առնչվող կարևոր խնդիրներից է ԶԼՄ-ների ազատության սահմաններին վերաբերող հարցը: ԶԼՄ-ների ազատությունը՝ որպես հասարակական և սոցիալական տեղեկատվություն փնտրելու, հավաքելու, ստանալու, պահպանելու, մշակելու, փոխանցելու և տարածելու

1 Стѣн Маклаков В.В. Страшун Б. А. Свобода информации, Конституционное право зарубежных стран. М. 1993 С 102.

2 Стѣн Артикль19. Право граждан на доступ к информации. Принципы законодательства о свободе информации. 2012. Киев. Институт Медиа Права. С. 95.

ազատություն, ինչպես արդեն նշվեց, չի կարող լինել բացարձակ: Այդ սահմանները նախատեսված են գործող օրենսդրությամբ, որոնց խախտման դեպքում առաջանում է օրենքով սահմանված պատասխանատվություն: Այդ սահմանների խախտմամբ տարածված տեղեկատվությունը, փոխակերպվում և վերածվում է ակնհայտ կեղծ կամ ոչ հավաստի տեղեկատվության, որի տարածումը, առավել ևս՝ իրացումը իրական վտանգ է ներկայացնում անհատի, հասարակության և պետության շահերին: Իր հերթին, ՁԼՄ-ների կողմից ազատության ոչ ձիշտ ընկալումն ու գիտակցումը, ինչպես և այդ ազատության ոչ պատշաճ իրացումը, կարող է հանգեցնել ամենաթողության: Այս առումով ՁԼՄ-ների ազատության սահմանների օրենսդրական կարգավորումը ավելի քան անհրաժեշտ է և պարտադիր բոլոր ժողովրդավարական պետություններում, ընդ որում նախընտրելի է այդ նորմերի սահմանադրորեն ամրագրումը՝ որպես սահմանափակող բնույթի երաշխիքներ:

Այդուհանդերձ, ՁԼՄ-ների ազատությունը ուղղված է քաղաքացիների հավաստի և օբյեկտիվ տեղեկատվություն ստանալու իրավունքին: Հենց դա էլ ՁԼՄ-ների ազատության սոցիալական նշանակությունն է: Հետևապես, կանխապես կեղծ տեղեկատվության տարածումը, այսինքն՝ ապատեղեկատվությունը, իրենից ներկայացնում է ոչ թե լրատվամիջոցների ազատության սահմանափակում, այլ տվյալ սկզբունքի իրական իմաստի աղավաղում:

ՁԼՄ-ների ազատությունը նեղ իմաստով սահմանադրաիրավական սկզբունք է՝ հիմնարար և ղեկավար գաղափար, որով որոշվում է տեղեկատվական իրավունքների և զանգվածային տեղեկատվության իրավական կարգավորման ուղղվածությունը: Տվյալ սկզբունքն ուղղակիորեն արտահայտվում է գործող օրենսդրությամբ

նախատեսված սուբյեկտիվ իրավունքներում, որոնց իրացմամբ ապահովվում է տեղեկատվության ազատ տարածումը: Դրանք են՝ տեղեկատվության փնտրելը, ստանալը, մշակելը, փոխանցելը, արտադրելը, հրապարակելը և այլն: Բացի այդ, զանգվածային տեղեկատվության ազատությունը իրավական պետությունում՝ որպես ՁԼՄ-ների կարևորագույն երաշխիք և բոլոր տեսակների լրատվամիջոցների գործունեության գլխավոր սկզբունք, սերտորեն կապված է տեղեկատվական անվտանգության և ազգային անվտանգության հետ¹:

Այսպիսով՝ զանգվածային տեղեկատվության ազատությամբ, որը միևնույն ժամանակ նաև տեղեկատվական անվտանգության հիմնական երաշխիք է, ապահովվում է՝

1) քաղաքացիների ամբողջական, համակողմանի և օբյեկտիվ տեղեկատվություն ստանալու իրավունքը,

2) հասարակական գիտակցության պաշտպանությունը քարոզչությունից և այլ բացասական ազդեցություններից,

3) սոցիալական համակարգերում տեղեկատվության կուտակմանը, նորացմանը, փոխանցմանը և իրացմանը:

Այսպիսով՝ որպես իրավական կատեգորիա՝ «ՁԼՄ-ների ազատությունը» սահմանադրությամբ երաշխավորված և օրենքով ամրագրված, անսահմանափակ թվով անձանց ուղղված սոցիալական նշանակության տեղեկատվություն փնտրելու, ստանալու, փոխանցելու և տարածելու հնարավորությունն է, որոնց իրականացումը հաճախ պայմանավորված է օրենսդրությամբ սահմանված այնպիսի սահմանափակումների հետ, որոնք անհրաժեշտ են այլ անձանց իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության, պետական անվտանգության, հասարակական

1 Стн Федотов М. А. Правовые основы журналистики. 2002 стр 26 .

կարգի պաշտպանության նպատակով:

ԶԼՄ-ների ազատությունից անհրաժեշտ է տարբերել ԶԼՄ-ների անկախությունը: Ինչպես արդեն նշվեց, այս երկու կատեգորիաները ունեն ինչպես ընդհանուր, այնպես էլ տարբեր հատկանիշներ: Սովորաբար, երբ խոսքը գնում է ԶԼՄ-ների անկախության մասին, ապա դիտարկվում է վերջիններիս անկախությունը պետական իշխանությունից, չնայած, որ «լրատվամիջոցները կարող են կախվածության մեջ լինել նաև խմբագրություններից, ԶԼՄ հիմնադիրներից, խմբագրական կոլեկտիվից, և երբեմն էլ, նաև հրատարակված նյութերի «հերոսներից»»¹: Հետևաբար, ԶԼՄ-ների անկախությունը, ինչպես ԶԼՄ ազատությունը չի կարող լինել բացարձակ, այն նույնպես կրում է հարաբերական բնույթ: Այս իմաստով, Մ. Ֆեդոտովը «ԶԼՄ-ներ» եզրույթը գործածելիս առաջարկում է վերջինից չտարանջատել «անկախ» եզրույթը, իսկ «խոսքի ազատությունը» ԶԼՄ-ների ենթատեքստում դիտարկել որպես ժողովրդավարական ԶԼՄ-ների հիմնական երաշխիք: Բացի դրանից՝ անկախ ԶԼՄ-ների գոյությունը պարտադիր է, քանի որ խոսքի իրավունքը ազգային անվտանգության երաշխիքն է²: Հակառակ դեպքում, եթե ԶԼՄ-ները կախվածության մեջ լինեն պետական մարմիններից, դրանք միանշանակ և անպայմանորեն կվերածվեն իրական սպառնալիքի ազգային անվտանգության համար: Հետևապես, ԶԼՄ-ների անկախության կարևոր երաշխիքներ են նաև ԶԼՄ-ների ազատ լինելը գրաքննությունից և անկախությունը պետական մարմնի միջամտությունից:

1 Стів Романович Н. А. О независимости от власти и взгляде общества на миссию российского телевидения. Стаття. www.mognovse.ru

2 Стів http://tvrain.ru/articles/mihail_fedotov_uveren_chno_protsess_unichtozhenija_nezavisimyh_smi_prodolzhatsja_ne_budet_svoboda_slova_eto_05_maj_2014.

Այդուհանդերձ, կան խնդիրներ, որոնք բխում են խոսքի ազատության սահմանների ոչ հստակ օրենսդրական կարգավորումից և այդ պատճառով իրենց հիմքում կրում են լրացուցիչ սոցիալական ռիսկեր: Այս առումով նշենք, որ ժամանակակից պետություններում ձևավորվել են ԶԼՄ-ների և պետության փոխհարաբերությունների երեք ձևաչափեր (մոդելներ): Առաջինը, այսպես կոչված՝ «գաղափարների ազատ շուկան» է, համաձայն որի՝ պետության գլխավոր խնդիրն է ապահովել քաղաքացիների անարգել տեղեկատվություն ստանալու իրավունքը: Այդ իրավունքը ենթադրում է ԶԼՄ-ների կողմից իշխանություններին քննադատելու անպատժելիություն, պետական սահմաններից դուրս լրատվամիջոցներով տարածվող նյութերի ազատություն, գրաքննության բացակայություն և լրագրողների ազատության երաշխիքների հաստատում:

ԶԼՄ-ների և պետության փոխհարաբերությունների երկրորդ ձևաչափը վերաբերում է պատասխանատվության ինստիտուտին: Մասնավորապես, խոսքը գնում է ԶԼՄ-ների և պետության փոխհարաբերությունների ընթացքում առաջացած սոցիալական պատասխանատվության մասին, որով նախատեսվում է որոշակի պարտավորությունների կատարում հանրության առջև, և որը պետք է համապատասխանի տեղեկատվության օբյեկտիվ փոխանցման չափանիշներին, տեղեկատվության հավաստիությանն ու իսկությանը: Այդուհանդերձ, պետությունը պետք է ապահովի ԶԼՄ-ների բազմակարծությունը, թեև միևնույն ժամանակ հասարակական կարգի անվտանգության նկատառումներից ելնելով, ապահովվում է նաև ԶԼՄ-ների գործունեությանը միջամտելու հնարավորություն: Իրենց հերթին, սակայն, ԶԼՄ-ները նույնպես կրում են սոցիալական պատասխանատվություն, մասնավորապես՝ իրենց գործունեությամբ չպետք է առաջացնեն բացասա-

կան հետևանքներ հանրության համար, պետք է խուսափեն և զերծ մնան այնպիսի տեղեկատվություն տարածելուց, որը կառաջացնի խուճապ և տագնապ բնակչության միջև և այլն: Երրորդ ձևաչափը ԶԼՄ-ների և պետության փոխհարաբերությունների «Ժողովրդավարական ներկայացուցչությունն» է: Այստեղ հիմնական շեշտը դրվում է ԶԼՄ-ներով տարածվող նյութերի բովանդակության վրա, իշխանությունների բյուրոկրատական հսկողությունից ազատության, ինչպես նաև ԶԼՄ-ների՝ որպես սոցիալական, մշակութային-լուսավորչական, և ոչ թե կոմերցիոն ինստիտուտի նշանակության վրա¹:

Այսպիսով՝ ԶԼՄ-ների անկախության սահմանադրաիրավական երաշխիքները սահմանադրությամբ սահմանված միջոցների և պայմանների համակցություն է, որոնցով ապահովվում է ԶԼՄ-ների ազատությունն ու անկախությունը, ինչպես նաև այնպիսի իրավական միջոցների ամբողջություն, որոնցով ապահովվում և իրացվում են ԶԼՄ-ների իրավունքները և ստեղծվում են ԶԼՄ-ների ազատության, իրավունքների պաշտպանության և պատասխանատվության ապահովման արդյունավետ մեխանիզմներ: Բնորոշումից երևում է, որ ԶԼՄ-ների անկախությունը և ազատությունը, ինչպես նաև իրավունքների իրականացումը ամրագրված են Սահմանադրությամբ՝ համապատասխան երաշխիքների միջոցով, որոնք իրենց համակցությամբ ԶԼՄ-ների անկախության համար ունեն սկզբունքային նշանակություն: Երկրորդ՝ սահմանադրաիրավական այդ նորմերը ԶԼՄ-ների ազատության և անկախության հիմքում ընկած առաջնային, ելակետային և

հիմնարար սկզբունքներ են և, երրորդ՝ ԶԼՄ-ների սահմանադրական երաշխիքների միջոցով իրացվում են ԶԼՄ-ների իրավունքները և ազատությունները, ապահովվում պաշտպանությունը և պատասխանատվությունը, և այդ նպատակով ստեղծվում են համապատասխան մեխանիզմներ:

Ժողովրդավարությունը և լրատվամիջոցները միմյանցով պայմանավորված և անխզելիորեն փոխկապված կատեգորիաներ են: Ժողովրդավարության հիմքում ընկած են այն հիմնարար սկզբունքները, որոնք կանխորոշում են ԶԼՄ-ների ազատ և անխռչնդոտ գործունեությունը: Միևնույն ժամանակ, ազատ ԶԼՄ-ները իրենց հիմքում պետք է ունենան օրենքով սահմանված համապատասխան իրավական երաշխիքներ, առանց որոնց չի կարող կայանալ քաղաքացիական հասարակություն և լինել իրական ժողովրդավարություն: ԶԼՄ-ների իրավական կարգավիճակի և գործունեության ազատության և անկախության երաշխավոր է պետությունը, որը, մի կողմից՝ զերծ է մնում որևէ միջամտությունից ԶԼՄ-ների գործառնությունում, մյուս կողմից՝ Սահմանադրության մեջ և օրենքներում ամրագրում է ժողովրդավարության սկզբունքներ և երաշխիքներ, և այդպիսով՝ երաշխավորում ԶԼՄ-ների ազատ գործունեությունը:

Հոդվածի ներկայացման տարեթիվը՝
28.03.2015

1 Стн Фокина В.В. СМИ как акторы мировой политики. Санкт-Петербург. 2013. Статья по теме «Трансформация мира: негосударственные акторы мировой политики». С 63.

ПОНЯТИЕ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫХ ГАРАНТИЙ НЕЗАВИСИМОСТИ СМИ И ИХ ОСОБЕННОСТИ В РА

ЛИЛИТ ХАРАТЯН

*Национальная академия наук РА, Международный научно – образовательный центр,
юрисконсульт Института философии, социологии и права, соискатель*

СМИ и демократия тесно взаимосвязанные и неотделимые друг от друга категории. В своей деятельности СМИ руководствуются основополагающими принципами, составляющими основу демократии, которые предусматривают соответствующие правовые гарантии и предпосылки. В свою очередь, гарантии являются основой функционирования СМИ, залогом демократического государства и становления гражданского общества. Государство, выступая в качестве гаранта свободы СМИ, с одной стороны, принимает на себя обязательство не вмешиваться в деятельность СМИ, с другой – издает законы и правовые акты, гарантирующие независимость и защиту СМИ.

Дата представления статьи: 28.03.2015

THE CONCEPT OF CONSTITUTIONAL AND LEGAL GUARANTEES OF MASS MEDIA INDEPENDENCE AND ITS PECULIARITIES IN ARMENIA

LILIT KHARATYAN

*International Scientific-Educational Center of the National Academy of Sciences of the Republic of
Armenia, Legal advisor, LecturerApplicant at the Institute of Law and Philosophy*

Mass media and democracy are interrelated and inseparable categories.

In its activities mass media is guided by the fundamental principles which form the basis of democracy, that stipulates corresponding legal guarantees and prerequisites. Guarantees in their turn, are the basis for the functioning of mass media, the key to a democratic state and civil society formation. The state, acting as a guarantor of freedom of the media, on the one hand, assumes a liability not to interfere in the activities of mass media, and on the other hand – passes laws and legal acts guaranteeing the independence and protection of mass media

Article submission date: 28.03.2015